

Голові разової спеціалізованої вченої ради
з присудження ступеня доктора філософії
у Кам'янець-Подільському національному
університеті імені Івана Огієнка
доктору філологічних наук, професору
КЕБІ Олександрові Володимировичу

ВІДГУК

**офіційного опонента, кандидатки філологічних наук, доцентки,
доцентки кафедри зарубіжної літератури та теорії літератури
Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича
ТИЧІНІНОЇ Альони Романівни**

**на дисертаційну роботу «Архітектоніко-семантична трансформація
тексту: прийом стирання (erasure) в літературі формальних обмежень»
ГНАТЕНКА Сергія Олександровича,
подану на здобуття ступеня доктора філософії
з галузі знань 03 Гуманітарні науки
за спеціальністю 035 Філологія**

Актуальність теми дисертаційної роботи. Креативність митця, його здатність продукувати незвичайні, оригінальні, певною мірою «інакші», революційні ідеї, образи та форми постає ключовим способом увійти в сучасний літературний простір. Саме креативність ідіостиллю сьогодні маркує образ та імідж автора, сприяє його популярності. Платформою такого експериментаторства постає форма літературного твору, що водночас і підтримує генетичний зв'язок із традицією, і увиразнює, модифікує, трансформує, і навіть пролонгує усталені форми, що, безумовно, відображається у зміні архітектонічних матриць. Звісно, сучасному літературознавству вже відомі способи і прийоми такої формальної майстерності, однак вони малодосліджені. Сергій Гнатенко у своїй дисертації порушує й *актуалізує* цю проблему на прикладі літератури формальних обмежень, фокусуючись на прийомі стирання.

В історії літературознавства постать автора то ігнорувалася, то поставала «іконою». Життя письменника то виступає важливою призмою інтерпретації

тексту, то його статус творця змінюється на співтворця, «партнера» читача в літературній комунікації (рецептивна поетика). А за Р.Бартом, автор, постаючи лише скриптором, узагалі «помирає». Представлені у дисертації С. Гнатенка зразки демонструють, що введена в літературознавстві другої половини ХХ ст. «формула» «Автор – Письмо – Текст – Реципієнт – Твір» суттєво видовжується іншим автором через рецепцію і гру (стирання, вибілювання, акцентування). Відтак образ автора у літературі формальних обмежень доповнюється статусом комбінатора, який винаходить і впроваджує певні раціонально-креативні поетикальні алгоритми.

Мистецтво постмодернізму змінює й постать реципієнта, який, шукаючи «сліди», заповнюючи пропуски, лакуни, фрагменти, виступає Homo Ludens – учасником лінгвістичної, наративної, інтертекстуальної, інтермедіальної, гіпертекстуальної гри. Відповідно жанри експериментальної літератури уможливають появу нових способів читання, навіть нових форматів існування літератури. Серед них саме палімпсест віддзеркалює епістемологічні стани постмодерністської культури.

Актуальність представленої розвідки зумовлена передусім практично невивченим українським літературознавством об'єктом дослідження – постмодерністські тексти літератури формальних обмежень із використанням прийому стирання (Р.Джонсона, Т.Філіпса, Дж.Бервін, Дж.С. Фоера та ін.). Синергія вдало задіяних літературознавчих методів сприяла реалізації актуальної наукової проблеми архітектоніко-семантичних трансформацій та розкриттю креативного потенціалу літератури формальних обмежень.

Ступінь обґрунтованості наукових положень, висновків і рекомендацій.

Структура дисертації зумовлена логікою обраної тематики. Робота складається зі вступу, чотирьох розділів, висновків, списку використаних джерел і додатків. У Вступі автор аргументує актуальність теми і новизну дослідження, його зв'язок із науковою траєкторією кафедри; характеризує об'єкт, предмет, мету та завдання роботи, які виконані повною мірою. Окреслено теоретичне та практичне значення роботи, теоретико-методологічну основу, методи дослідження – структурний,

контактно-генетичний, цілісний, культурно-історичний, формальний, рецептивний, герменевтичний, семантичний і семіотичний аналіз.

У першому розділі *«Архітектоніка і література формальних обмежень: теоретико-методологічне тлумачення понять»* висвітлено концептуальну еволюцію поняття «архітектоніка» у науковому дискурсі з опертям на ідеї Платона, Аристотеля (на жаль, без урахування ідей Піфагора про гармонію, комбінації чисел і музику сфер), Вітрувія, Ф.Сідні, Дж.Паттенхема, І.Канта, Г.В.Ф.Гегеля, В.фон Гумбольдта, О.Шпенглера, Н.Гартмана, Р.Інгардена, Г.Лукача, Ж.-П.Сартра, М. Мерло-Понті, Ж.Делеза, М.Бахтіна. Залучено також український контекст, зокрема внесок І.Огієнка та ін. Цілковитим погоджуємося з автором дисертації в тому, що «особливу актуальність отримує встановлення чітких термінологічних меж у практиці використання концептів «архітектоніка», «структура», «композиція» (с.35). Позитивним моментом видається розгляд взаємозв'язку архітектонічних засобів і явища жанрової дифузії (с.41). Відтак концептуалізується поняття «літератури формальних обмежень». З'ясовується специфіка діяльності об'єднання «УЛПО» (Р.Кено, Ф. Ле Ліонне, І.Кальвіно, Ж.Перек, Ж.Рубо, М.Дюшан) як важливий етап розвитку постмодерністської поезії. Зроблено слушний висновок, що віршована форма ставала залежною від чисел та комбінаторики – математично виважених гармонії, співмірності, пропорційності, за допомогою яких конструюються варіанти на основі інваріантів. Аналізуються принципи креативна архітектоніки збірки гіпертекстових сонетів Р.Кено «Сто тисяч мільярдів віршів». Розглядається експериментальна методика комбінаторної поезії та її реалізація Ж.Лескюром, Р.Кено, Ж.Переком.

У другому розділі *«Концептуальна сутність стирання як літературного прийому в добу постмодернізму»* подано дефініції, класифікації, огляд наукових досліджень прийому стирання («erasure») у контексті культури постмодернізму та літератури формальних обмежень. Автор окреслює механізм створення постмодерністської поезії шляхом комбінаторики і використання прийому стирання від гіпотексту до нової «архітектоніко-семантичної конструкції». Виокремлюються способи такого експериментування – стирання, вибілювання, перекреслення,

акцентування на тлі притлумленого претексту. У такому разі реципієнт постає гравцем. Відтак прийом стирання розглянуто як об'єкт і предмет наукового вивчення Б.МакХейла, Т.Макдональда, К.Марчевської, Дж.Наймана, С.-Дж. Койл. Окрім того, дисертант вдало коментує внесок вітчизняних дослідників української літератури експериментального характеру. Поодинокі фрагменти дисертації презентують узагальнення та потребують конкретизації на основі прикладів з аналізованих текстів. Зокрема, коли йдеться про основні типологічні моделі прийому стирання (с.65-72), а також у наведених нижче фрагментах:

- с.47-48: «Достепенність зразків – не суть обов'язкова. Сьогочасні митці радше прагнуть до оригінальності і креативного використання прийомів виразності. Головне, щоб завдавався удар по усталеним, схематизованим або ж тривіальним зразкам. Теперішні майстри літератури сповідують дивергентний підхід. Це призводить до неочікуваних і нестандартних з точки зору пасивної більшості результатів».

- с.57: «Ще одна особливість збірки Раймона Кено полягає в тому, що дев'ять із десяти сонетів схожі між собою за граматичною структурою. Тематична єдність меншою чи більшою мірою проглядається в межах кожного окремого сонету. А ось комбінування різних рядків із різних сонетів руйнують тематичну єдність».

Третій розділ *«Формування поетики стирання в аспекті загального розвитку постмодернізму»* проблематизує стирання прецедентного тексту як рису літератури постмодернізму. По-перше, йдеться про виважування архітектонічної семантики й стирання основи відомого гіпотексту на прикладі переробки *«Утраченого раю»* Дж. Мілтона Р.Джонсоном *«Radi Os»*, який не лише радикально переінакшує жанрову специфіку й персоносферу, але змінює телеологічний фокус першотвору на антропоцентричний. При цьому імпонує, що С. Гнатенко акцентує семантику *«стертої рими»* у білому вірші (с.99). По-друге, на прикладі синкретичного твору-палімпсесту Т.Філіпса *«Хумумент: перероблений вікторіанський роман»* окреслено застосування прийому стирання для створення нових мистецьких об'єктів на основі маловідомого гіпотексту (В.Меллок *«Людський документ»*) за допомогою апропріації, колажу, вирізання, живописних імплікацій.

У четвертому розділі *«Трансформація прийому стирання в сучасній американській літературі»* літературознавець виявляє логіку використання

прийому стирання у «твердій архітектонічній формі» сонета. Показовим прикладом постали інтерпретації шекспірівських сонетів у поетичній стратегії Дж.Бервін «nets», яка, конвертуючи гіпотекст-поезію у прозу, залишає читачеві максимальну свободу для імпліцитування. Затим дисертант аналізує модифікації прийому стирання у книзі-арт-об'єкті Дж.С.Фоера «Дерево кодів», створеній на основі англomовного перекладу «Вулиці Крокодилів» Б.Шульца шляхом вирізання, моделювання кількох варіантів гіпертексту та застосування кількох видів монтажу. Прикметно, що С. Гнатенко розробив діаграму алгоритму дії прийому стирання в архітектоніко-семантичному аспекті.

Висновки узагальнюють основні положення та результати дослідження. Вони постають логічними, виваженими, накреслюють подальшу перспективу досліджень літератури формальних обмежень у контексті постмодерністської епістемі. У дисертації досягнуто поставленої мети та виконано артикульовані завдання. Основні положення та висновки дисертації демонструють наукову новизну, високу теоретичну та практичну цінність. Список використаних джерел містить 223 найменування актуальної літератури (з них 147 – іноземними мовами), до якої дисертант апелює з відповідними посиланнями.

Наукова новизна одержаних результатів. Тематика дисертації, предмет, об'єкт розвідки становлять новий, практично не розроблений вектор в українському літературознавстві. Отже, наукова праця Сергія Гнатенка, що є першим у вітчизняній філології дослідженням особливостей архітектоніко-семантичної трансформації тексту через прийом стирання в літературі формальних обмежень, має беззаперечну наукову новизну. В дисертації вперше на високому дослідницькому рівні концептуалізовано специфіку й алгоритми архітектоніко-семантичних перетворень у процесі реалізації прийому стирання (забілювання, притлумлення, витинання) як засобу створення нової художньої цілісності від гіпотексту до постмодерністського арт-об'єкта; акцентовано герменевтичне кодування й рецептивне декодування літератури формальних обмежень (а також гіпертекстуальних утворень) як нової архітектоніко-семантичної цілісності через

гру з реципієнтом та його співтворчість. Важливо й те, що в дисертації вперше наведено переклади текстових фрагментів, створених шляхом стирання.

Практичне значення одержаних результатів. Напрацювання та висновки, здійснені в дисертації, можуть бути використані в освітньому процесі, при підготовці лекційних і практичних занять з теорії літератури, сучасної зарубіжної літератури, компаративістики, а також для розробки окремого спецкурсу «Література формальних обмежень». Звісно, головні положення дисертації можуть бути використані для написання наукових кваліфікаційних робіт, монографій, підручників, посібників, подання науково-дослідницьких проєктів. Окремі фрагменти розвідки можна використати для розробки курсу креативного письма, що ґрунтуватиметься на апробації прийому стирання, зокрема, в українській літературі.

Наукові праці, які відображають результати дисертації. Ключові наукові результати дисертаційного дослідження С. Гнатенка ґрунтовно висвітлено у публікаціях. За матеріалами дисертації літературознавець підготував чотири статті у виданнях, включених до переліку наукових фахових видань України – у них опубліковані основні наукові результати дисертації. У двох наукових публікаціях засвідчено апробацію матеріалів дисертації. Окрім того, одна стаття у закордонному виданні додатково відображає наукові результати дисертації. Основні положення дисертації апробовано на 9-ти конференціях (Україна, Великобританія, Республіка Польща).

Відсутність порушення академічної доброчесності. Дисертаційна робота С. Гнатенка є одноосібним та самостійним академічним твором. Застосований фаховий літературознавчий підхід дисертанта уможливив виокремлення, артикуляцію, концептуалізацію й системне розв'язання абсолютно нової в українському літературознавстві наукової проблеми архітектоніко-семантичних трансформацій тексту через використання прийому стирання в літературі формальних обмежень. Текстових запозичень без належного посилання на відповідне джерело, плагіату, елементів фальсифікації чи фабрикації тексту та інших видів порушень академічної доброчесності опонентом у роботі не виявлено.

Зауваження та дискусійні положення до дисертації.

Загалом прорецензована робота справляє дуже позитивне враження, оскільки С. Гнатенко вдало оперує професійною термінологією, компетентно здійснює літературознавчий аналіз текстів відповідно до обраної методологічної програми, робить логічні висновки. Поряд із цим, у роботі відсутній термінологічний та методологічний плюралізм. Розвідка засвідчує якісну літературознавчу підготовку здобувача, ерудованість, високу англомовну компетентність. Проте необхідно зазначити *питання та пропозиції, що виникли в процесі читання дисертації*, висловити певні *дискусійні положення* і зауваження.

1. Концептуалізуючи літературу формальних обмежень, розкриваючи трансформацію архітектонічних матриць та описуючи алгоритми застосування прийому стирання, дисертант, на жаль, не зазначає у теоретико-методологічній платформі представників формального літературознавства. Адже саме «прийом» постає методологічним ключем цього наукового підходу. Мовиться не про праці опоязівців, а про напрацювання Г. Вельфліна, який є автором дисертації «Пролегомени до психології архітектури», Л. Шпіцера, здобутків Празького лінгвістичного гуртка (зокрема, Р. Якобсона) та ін. Про дискурс формалізму в українському контексті йдеться у монографії за ред. С.Матвієнко (Львів, 2004).
2. На с.65 дисертант зауважує, що «першоджерелами» в літературі формальних обмежень «можуть бути тексти прозові чи поетичні, відомих чи невідомих авторів, високого художнього рівня чи популярної літератури, навіть – політичні чи спортивні звіти», до яких сучасні автори застосовують прийоми стирання, вибілювання, зафарбовування, вирізання, комбінування. Тому виникає питання про художній потенціал літератури такого кшталту. Чому стирання варто вважати творчістю, а його результати – мистецтвом?
3. У методології розвідки зазначено, що прийом стирання досліджується, зокрема, з опертям на досвід рецептивної естетики. На нашу думку, цікаво було б ґрунтовніше дослідити рецептивний потенціал літератури, у якій застосовано прийом стирання, через «лабораторне» спостереження

рецептивних ефектів на прикладі конкретних, а не гіпотетичних сприймачів. Ідеться про перлокуційні ефекти, спровоковані «лакунами» / «місцями невизначеності», що виникли в результаті стирання. Можна також зафіксувати зміни амплітуди горизонту очікувань в результаті такої трансгресії тексту. Тим більше, на с.130 зауважено, що у такий спосіб продукуються «нові словесні ланцюги навіть із протилежною семантикою у співставленні з оригіналом». Звідси постає ще одне запитання: наскільки важливо для декодування задуму комбінаторної поезії ознайомлення реципієнта з гіпотекстом?

4. У пункті 4.1 варто було уточнити, скільки інтерпретацій шекспірівських сонетів увійшло до збірки Джен Бервін, а також чи зберігається умовна наративна адресованість тексту, як у першоджерелі. У цьому розділі суперечливим видається висновок про те, що «завдяки стиранню славетних сонетів авторка намагається досягти глибин семантичних сіток, ніби оголюючи тексти Вільяма Шекспіра» (с.199). Адже мова йде про конкретні рецептивні акценти іншої авторки, якій навряд чи відома герменевтика задуму Шекспірового першотвору.
5. На с.41 дисертант веде мову про архітектонічні засоби жанрової дифузії. Чому Ви вважаєте, що йдеться саме про дифузію, а не жанрову модифікацію, трансформацію, поліморфність чи метафорфність?
6. Дисертант стверджує, що «через стирання текстових частин із першоджерела в новотворах формуються ознаки інтермедійності, інтертекстуальності, гіпертекстуальності, конвергентності та мультикультуризму» (с.4, с.23, с.96). Як саме оприявнюється конвергентність і мультикультуризм у такому разі?
7. У роботі неодноразово стверджується, що тексти, утворені прийомом стирання, набувають параметрів інтертекстуальності й гіпертекстуальності. Чи варто вважати стирання однією з новітніх форм інтертекстуальності, поряд із аллюзією, ремінісценцією, пастишем, палімпсестом та ін.?
8. Аналізуючи «Дерево кодів» Дж.С.Фоера, дослідник не акцентує концептуального зв'язку живопису і літературних текстів, синкретичного

переплетення мультимистецьких наративів у творчості Б.Шульца. Чи зберігається така синестезія у книзі Дж. С. Фоера? Спірним видається й дотичний до цього висновок про те, що «екстенсивні втрати початкового тексту компенсуються посиленними імпліцитними здобутками» (с. 225).

Загальна оцінка дисертації.

Наукова новизна, висновки, їхня обґрунтованість, рівень виконання поставленого наукового завдання та оволодіння здобувачем методологією наукової діяльності відповідають вимогам, що висуваються до праць такого рівня. Отже, вважаю, що дисертаційна робота Сергія Олександровича ГНАТЕНКА на тему: «Архітектоніко-семантична трансформація тексту: прийом стирання (erasure) в літературі формальних обмежень» відповідає спеціальності 035 Філологія, Порядку присудження ступеня доктора філософії та скасування рішення разової спеціалізованої вченої ради закладу вищої освіти, наукової установи про присудження ступеня доктора філософії, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 12 січня 2022 р. № 44, зі змінами, внесеними згідно з Постановами Кабінету міністрів України № 341 від 21.03.2022 р., № 502 від 19.05.2023 р., а її автор, Сергій Олександрович ГНАТЕНКО, заслуговує на присудження ступеня доктора філософії з галузі знань 03 Гуманітарні науки за спеціальністю 035 Філологія.

Офіційний опонент:

**кандидатка філологічних наук, доцентка,
доцентка кафедри зарубіжної літератури
та теорії літератури**

**Чернівецького національного університету
імені Юрія Федьковича**

Альона ТИЧІНІНА

